

ΜΙΑ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΕΙΣ ΔΕΥΤ. 34, 7

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Μ. ΒΕΛΛΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ὁ στίχος Δευτ. 34, 7, ἀναφερόμενος εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μωϋσέως, δύναται, συγκρινόμενος πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν Ο' παραδοθὲν κείμενον, νὰ ἀγάγη ἡμᾶς εἰς ὠρισμένα συμπεράσματα καὶ διὰ τῆς ἐρεῦνης αὐτοῦ νὰ ἀποκτήσωμεν καλλίτερον κείμενον δι' ἐνδεδειγμένης διορθώσεως.

Ὁ στίχος οὗτος κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον ἔχει: «Ὁ δὲ Μωϋσῆς ἦτο ἐκατὸν εἴκοσι ἐτῶν, ὅτε ἀπέθανεν. Ὁ ὀφθαλμὸς του δὲν εἶχε σβεσθῆ οὐδὲ εἶχε φύγει ἢ ὑγρότης αὐτοῦ» (τοῦ Μωϋσέως, κατὰ τὸ σημερινὸν κείμενον).

Ἡ δυσχέρεια ἔγκειται ἐν τῇ λέξει לֵחַח λεχω (= ἡ ὑγρότης αὐτοῦ), ἣτις εἶναι ἐκ τῶν ἀπαξ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἀναφερομένων λέξεων. Τὴν λέξιν ταύτην παράγουσιν συνήθως οἱ ἐρμηνευταὶ ἐξ ἀνυπάρκτου ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ ρίζῃ לח = לח καὶ συσχετίζουσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν τοῖς ἑβραϊκοῖς ὑπάρχουσαν λέξιν $\text{לַח$ = ὑγρός, νωπός. Κατὰ ταῦτα καὶ μεταφράζουσιν τὴν λέξιν λεχὼ μὲ τὸ «ὕγρασία, ὑγρότης αὐτοῦ», ὁπότε τὸ «αὐτοῦ» ἀναφερόμενον ἐν τῷ σημερινῷ κειμένῳ εἰς τὸν Μωϋσῆν, διορθώνουσιν ὥστε νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν, ἀναγινώσκοντες *lelah* (1). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἔννοια τοῦ στιχ. εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Μωϋσέως δὲν εἶχε σβεσθῆ, δὲν εἶχε δηλ. χάσει τὴν λάμπην του, οὐδὲ εἶχε χάσει τὴν ὑγρότητα, τὴν μαλακότητα δὲν εἶχε δηλ. ξηρανθῆ. Ἄλλοι τοῦναντίον ἐρμηνευταὶ ἐκ τῆς βασικῆς ἐννοίας τῆς λέξεως לַח (= ὑγρότης) ὁρμώμενοι μεταφράζουσιν ἐνταῦθα μὲ τὰς λέξεις «νωπότης, δροσερότης», ὁπότε τὸ «αὐτοῦ» ἀφήνουν ὡς ἔχει, ἀναφερόμενον εἰς τὸν Μωϋσέα, ὅστις οὕτω μέχρι τοῦ θανάτου του δὲν εἶχεν ἀποβάλλει τὴν δροσερότητα αὐτοῦ (2).

Ἡ πρώτη ἐρμηνεία δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ὀρθή, διότι δὲν εἶναι ἴδιον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν γερόντων νὰ εἶναι ξηροί τοῦναντίον ἴσως παρατηρεῖται. Ἄφ' ἐτέρου δὲ περὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἤδη ἔγινε λόγος εἰς τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον τοῦ αὐτοῦ στίχου, ὡς εὐστόχως ὁ Ed. König παρατηρεῖ (3). Ἡ δευ-

1. Πρβλ. λ. χ. A. Ehrlich, Randglossen zur hebraischen Bibel. Leipzig 1908.

2. Πρβλ λ. χ. K. Marti παρὰ Kautzsch—Bertholet, Die Heilige Schrift des Alten Testaments⁴. Tübingen 1922. H. Gressmann, Die Anfänge Israels. Göttingen 1922. H. Junker, Das Buch Deuteronomium. Bonn 1933.

3. Ed. König, Das Deuteronomium. Leipzig 1917.

τέρρα ἔρμηνεία δίδει βεβαίως καλλιτέραν ἔννοιαν, ἂν καὶ παρακεκινδυνευμένον εἶναι ἐκ τῆς «ὕγρότητος» νὰ ἐξαχθῆ ἡ ἔννοια τῆς «δροσερότητος». Ἄφ' ἑτέρου δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός, ὅπερ ἀμέσως ἐγείρει ἀμφιβολίας, ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς ἔρμηνείας ταύτης, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «δροσερότητος», ἣν ἡ ἑβραϊκὴ γλῶσσα δι' ἄλλων λέξεων ἀποδίδει (1), ἐκφράζεται διὰ λέξεως μόνον ἐνταῦθα ἀναφαινομένης. Θὰ ἦτο δὲ ἡ ἔρμηνεία αὕτη μόνη, ἐξ ἀνάγκης ἀποδεκτὴ, ἐὰν τὸ κείμενον τῶν Ο' δὲν ὑπεδείκνυε τὴν ὀρθὴν λύσιν, ὡς νομίζω.

Οἱ Ο' ἀποδίδουν τὸ ἡμέτερον χωρίον κατὰ τὸν ἐξῆς περιεργον τρόπον : «Μωϋσῆς δὲ ἦν ἑκατὸν καὶ εἴκοσι ἔτων ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ. Οὐκ ἤμανρώθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, οὐδὲ ἐφθάρησαν τὰ χελώνια αὐτοῦ». Μερικὰ τῶν χειρογράφων τῶν Ο' ἀντὶ «χελώνια» ἔχουν «χελύνια», ὁ δὲ Βατικανὸς κῶδιξ παραλείπει τὰ χελώνια.

Ἐν τῇ τοιαύτῃ ὑπὸ τῶν Ο' ἀποδόσει τοῦ χωρίου δύο τινὰ εἶναι ἀξιοσημείωτα 1) ὅτι οἱ Ο' μόνον ἐνταῦθα μετέφρασαν τὸ ρῆμα וַיִּפְּגַע (=φεύγω) διὰ τοῦ «ἐφθάρησαν» καὶ δὴ εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ ἐνικοῦ τοῦ Ἑβραϊκοῦ κειμένου καὶ 2) ἡ ἀπόδοσις τῆς Ἑβραϊκῆς λέξεως תַּיִת λεχώ (=ἡ ὑγρότης αὐτοῦ) διὰ τοῦ «χελώνια αὐτοῦ». Ἡ λέξις «χελώνιον» καὶ αὕτη ἀπαξ παρὰ τοῖς Ο', μόνον ἐνταῦθα, ἀπαντῶσα, δηλοῖ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὸ ὀστρακῶδες δέρμα τῆς χελώνης, τὸ κοῖλον ἐπικαμπές μέρος τῆς ῥάχως, τὴν μηχανήν, δι' ἧς κατεδάφιζον τὰ τεῖχη, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὸ ὀστρακὸν τῆς χελώνης, καὶ γενικώτερον πᾶν κυρτὸν ἀντικείμενον. Ἄλλ' εἶναι προφανές ὅτι ἐνταῦθα οὐδεμία τῶν ἐννοιῶν τούτων εἶναι δυνατόν νὰ προσαρμοσθῆ. Διὸ ὁ μὲν Βατικανὸς κῶδιξ παραλείπει τὴν λέξιν, ἐνῶ μερικὰ χειρόγραφα διώρθωσαν τὰ «χελώνια» εἰς «χελύνια» (=τὰ χεῖλη), ὅπερ δίδει πως εἰς τὸ κείμενον ἔννοιάν τινα. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπλῆ διόρθωσις. Πῶς ὅμως προῆλθεν ἡ γραφὴ τῶν Ο' τὰ «χελώνια»; Ἐνταῦθα, νομίζω, ἔχομεν μεταγραφὴν ὑπὸ τῶν Ο' τῆς ἀρχικῶς ἐν τῷ ἑβραϊκῷ κειμένῳ ἰσταμένης λέξεως תַּיִת λεχώ, ἣτις σημαίνει τὴν δύναμιν τὴν σωματικὴν (2). Καὶ ἀλλοῦ οἱ Ο' μεταγραφοῦν λέξεις ἑβραϊκάς, ὧν τὴν σημασίαν ἀγνοοῦν, δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων (3). Βραδύτεροι ἀναγνώσται τῶν Ο' μὴ ἐννοήσαντες ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ μεταγραφῆς ἑβραϊκῆς λέξεως καὶ μὴ ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον, ἐνόμισαν ὅτι πρόκειται περὶ ἑλληνικῆς λέξεως «χελώνιον», ἐξ ἧς ἐξ ἀβλεψίας τῶν ἀντιγραφῶν παρελείφθη ἡ κατά-

1. Ἴδὲ τὰς λέξεις וַיִּפְּגַע , וַיִּפְּגַע

2. Πρβλ. Α' Σαμ. 2, 4. Ψαλμ. 18, 33, 40. Ἰώβ 21, 7.

3. Πρβλ. λ. χ. χωραμίμ (Δ' Βασ. 23, 5), μαζουρωθ (Δ' Βασ. 23, 5), νεελασά (Ἰώβ 39, 13), νέσσα (Ἰώβ 39, 13), μαελεθ (Ψαλμ. 52, 1. 87, 1), γαζαρηνός (Δαν. 5, 7) κλπ.

ληξίς διὸ καὶ μετέπλασαν εὐχερῶς τὴν μεταγεγραμμένην ἑβραϊκὴν λέξιν «χελὼ» εἰς «χελώνιον—χελώνια» προσθέσαντες τὴν ἑλλείπουσαν κατάληξιν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἄλλαι παρὰ τοῖς Ο' μεταγεγραμμένα ἑβραϊκὰ λέξεις διὰ μεταγενεστέρως προσθήκης τῆς καταλήξεως ἔγιναν ἑλληνικαὶ μὲ διάφορον τελείως περιεχόμενον, ἀρκεῖ ἢ μεταγεγραμμένη ἑβραϊκὴ λέξις νὰ εἶναι πρόσφορος πρὸς τοιαύτην ἐξέλιξιν (1).

Κατὰ ταῦτα ἀρχικῶς ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Ο' ἴστατο «οὐδὲ ἐφθάρησαν (;) χελὼ». Περαιτέρω δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ μεγίστης πιθανότητος ὅτι καὶ τὸ «ἐφθάρησαν», δι' οὗ, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, οἱ Ο' μόνον ἐνταῦθα ἀποδίδουν τὸ ׀ (==φεύγειν), δὲν εἶναι ἀρχικὸν ἀλλὰ προῆλθεν ὅταν τὸ ἀρχικὸν «χελὼ» ἔγινε «χελώνια—χελύνια». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἐνικοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου διὰ τοῦ πληθυντικοῦ «ἐφθάρησαν».

Ἐὰν τὰ ἀνωτέρω εἶναι ὀρθά, τότε ἔχομεν τὴν κλειδα τῆς κατανοήσεως τῆς ἐν τῷ ἑβραϊκῷ λέξεως ׀לעח (==ἡ ὑγρότης αὐτοῦ). Ἀσφαλῶς ἐν τῷ ἑβραϊκῷ κειμένῳ ἀρχικῶς ἴστατο ἢ ὑπὸ τῶν Ο' μεταγραφεῖσα λέξις ׀לעח (==ἡ δύναμις αὐτοῦ). Ἀπλῆ ἐξ ἀβλεψίας τῶν ἀντιγραφῶν ἐναλλαγὴ τῶν γραμμάτων ׀ (ל) καὶ ׀ (ח) παρήγαγε τὴν ἄλλως ἄγνωστον λέξιν לעח (2). Κατὰ ταῦτα μετὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ ἑβραϊκοῦ לעח εἰς χελὼ κατὰ τοὺς Ο', τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον ἀποδίδει ὠραίαν ἔννοιαν: «Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Μωϋσέως) δὲν εἶχε σβεσθῆ ἢ οὐδὲ εἶχε ἀπολίπει αὐτὸν (τὸν Μωϋσῆν) ἢ δύναις του».

Ἡ μικρὰ αὕτη παραφθορὰ τῆς λέξεως διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῆς θέσεως τῶν δύο γραμμάτων πρέπει νὰ εἶχε γίνῃ ἐν τῷ ἑβραϊκῷ κειμένῳ ἐνωρίς, διότι εἰς τὴν λέξιν ταύτην προσκόπτουν καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι μεταφρασταί, μεταφράζοντες ἐλευθέρως διὰ τοῦ «σιαγὼν» καὶ ἡ Vulgata διὰ τοῦ «ὀδόντες» «nec dentes illius moti sunt» (==οὐδὲ οἱ ὀδόντες τοῦ ἐταράχθησαν).

Τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα δεικνύει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Ο' λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐκ πρώτης μὲν ὄψεως φαίνονται ἑλληνικαί, προέρχονται ὅμως ἐκ μεταγραφῆς ἑβραϊκῶν λέξεων καὶ προσθήκης ἑλληνικῶν καταλήξεων. Ἐπισταμένη ἔρευνα τῶν τοιούτων λέξεων ὡς καὶ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι εἶναι μεταγεγραμμένα ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ, δύναται νὰ

1. Ἴδὲ λ. χ. τὴν ἑβραϊκὴν λέξιν ׀לעח = ׀לעח (==καταπίσεις, καταδυνάστευσις), ἣτις μεταγεγραμμένη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν Ο' ὡς «τοκ» γίνεται εἰς ὠρισμένα χωρία διὰ τῆς καταλήξεως -ος «τόκος» πρὸς ψαλμ. 54,12 «καὶ οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πλατειῶν τόκος καὶ δόλος» ψαλμ 71,14 «ἐκ τόκου καὶ ἀδικίας λυτρώσεται τὰς ψυχὰς» Ἱερ. 9,5 «τόκος ἐπὶ τόκῳ, δόλος ἐπὶ δόλῳ».

2. Τοιαύτας ἐναλλαγὰς συμφώνων ἰδὲ παρὰ Fr. Delitzsch, Die Lese- und Schreibfehler im Alten Testament. Berlin 1920.

ἀγάγη εἰς συμπεράσματα καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐνιαῖον τῆς μεταφράσεως τῶν βιβλίων καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὴν μεταφραστικὴν ἰκανότητα τοῦ μεταφραστοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν προφορὰν τῶν ἑβραϊκῶν συμφώνων καὶ ὡς πρὸς τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου, ὡς ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει συμβαίνει.

Ἰανουάριος 1953.

Summary. In Deut, 34,7 «And Moses was an hundred und twenty years old when he died; his ey was not dim, nor his moisture fled» the word מֵיִשׁ, one of those O. T. words appearing only once, has not found its proper interpretation. Ordinarily, it is translated «moisture» which do not fit the text.

The text of LXX «οὐ ἤμαυρώθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, οὐδὲ ἐφθάθησαν τὰ χελώνια αὐτοῦ» gives us the interpretation of the word. In this text the word «χελώνια» (a later correction «χελύνια») does not give meaning to the text. I think that the word «χελώνια» is a transliteration of the word מֵיִשׁ (חֵלֹו = his strength) originally found in the Hebrew text and formed by the addition of the greek suffix thus becoming «χελώνια.» The word מֵיִשׁ now present in the Hebrew text originated from the interchange of מ and ש in the original מֵיִשׁ as it appears from the transliteration of the LXX. The Hebrew text now acquires meaning «his strength has not left».